

ASPECTE SOCIALE REFLECTATE ÎN VERSURILE GNOMICE ALE SFINTEI CASIA ROMANA*

DRD. DANIELA-LUMINIȚA IVANOVICI**

Abstract: In this paper we will briefly analyze the political and social context in which Cassia lived and composed, most of the study being dedicated to the themes we encounter in her gnomic poetry, a lesser known literary creation. The importance of Cassia and her liturgical and literary work is due both to her uniqueness in the Byzantine space and to the way she managed to combine classical Greek culture and Christian ideas. At the same time, it gives us the opportunity to glimpse at the turmoil of Byzantine society in the ninth century, the ideals that ordinary people strived to put into practice, and the impact of political and social transformations that penetrate especially from gnomic verse. As notable influences on the writing of Cassia we mentioned: the influence of classical authors (Xenophon, Menander, Euripides, and especially Palladas) and Christians (as St. Gregory of Nazians), the influence of the Studion monastery and the life of the era in which she lived. Regarding the liturgical creation, we briefly mentioned the most important compositions and themes that we find. However, the personal imprint does not emerge from these, but especially from the gnomic verses, which touch on topics such as: people's vices and virtues, aspects of monasticism, wealth, beauty, friendship. An exciting aspect is the harsh reporting of Cassia to the growing number of Armenians in Constantinople, which reflects the attitude of Byzantine society at the time.

Keywords: Cassia, gnomic verses, iconography, iconoclasm, virtues, vices, Armenians, Byzantine society

Sfânta Casia e uimitoare nu doar prin compozițiile muzicale, ci și prin neînduplecarea cu care s-a opus și a criticat starea lumii din vremea ei. Într-o epocă în care femeia ocupa locul secund în treburile Cetății și ale Bisericii, Casia și-a urmat vocația și și-a cultivat talentul, intrând astfel în istorie. Pornind de la aceste considerente, în prezenta lucrare vom analiza pe scurt contextul politic și social în care Casia a trăit și a compus, cea mai mare parte a studiului fiind dedicat temelor pe care le întâlnim în versurile gnomice, creație literară mai puțin cunoscută. Aceste versuri ating subiecte precum bogăția, prietenia, frumusețea, caracteristicile unui bun monah, dar și aspecte ce țin de istoria secolului IX bizantin, cum ar fi problema armenilor și accesul lor la putere. Opera Casiei este importantă deoarece se numără printre puținele femei bizantine ale cărei scrieri ni s-au păstrat. Prin intermediul lor avem ocazia să observăm cum se raporta la lume o femeie din tumultuoasa perioadă a luptelor dintre iconoduli și iconoclaști și care îi erau capacitățile intelectuale și creatoare.

Cea mai cunoscută femeie imnograf și singura căreia i s-au păstrat compoziții până azi în cărțile de cult, sfânta Casia e prăznuită de Biserica Ortodoxă pe 7 septembrie.

În decursul istoriei bizantine au mai existat și alte femei care au compus imne liturgice, precum Marta (mama Sfântului Simeon Stâlpnicul), Teodosia¹, Tecla² (o maică ce a trăit în jurul sec. al IX-lea și este cunoscută pentru compunerea unor canoane), Kouvouklisena (o femeie psalt și probabil compozitor, menționată într-un manuscris al Marii Lavre din Athos), însă ele sunt amintite doar în documente, fără să ni se fi păstrat compozițiile lor. Situația este însă diferită în cazul Casiei.

Menționată de Nichifor Kalist Xantopoulos (imnograf și preot al Marii Biserici din Constantinopol) în catalogul din secolul XIV (în care au fost „imortalizați” cei mai importanți imnografi bizantini), este singura femeie imnograf pe care a considerat-o demnă de aceasta. De asemenea, doar Casia, ca femeie, a fost reprezentată pe prima pagina a unui Triod, tipărit la Venetia în 1601, care includea reprezentări ale celor mai cunoscuți imnografi ai Bisericii Răsăritene³.

În ultima perioadă există un interes crescând față de viața și lucrările ei. Primul care s-a ocupat în mod sistematic de opera ei a fost Krumbacher⁴, care a analizat în special *Canonul Adormirii Morților*, plus maximele și versurile gnomice. În aceeași linie se înscrie și Tillyard⁵ care a publicat câteva din lucrările ei imnografice. Însă abordarea acestora a fost fragmentară. Cei care au dus o muncă de pionierat pentru a o scoate la lumină pe Casia au fost Eustratiades, Papadopoulos și Tzedakis⁶. Primul și-a petrecut o parte din viață cercetând bibliotecile mănăstirilor de la Athos, cercetând manuscrise în căutarea imnelor Casiei ce nu erau folosite în serviciul liturgic, sau care au fost atribuite altor autori. Efortul lui Eustratiades a fost urmat de Ilse Rochow⁷, care a adunat toate informațiile privind-o pe Casia și le-a publicat într-o monografie. Alte două nume merită menționate. E vorba de Katafygiotu Topping⁸ și Anna

* Studiul a fost realizat sub coordonarea Pr. Prof. univ. dr. Ioan Vasile Leb, care și-a dat avizul spre publicare.

** Doctorandă, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Cluj-Napoca.

¹ Eva CATAFYGIOTU TOPPING, „Theodosia: Melodos and Monastria”, în: *Diptycha*, 4 (1986-1988), pp. 384-405.

² Eva CATAFYGIOTU TOPPING, „Thekla the Nun: In Praise of Women”, în: *GOThR*, 25 (1980), pp. 353-370.

³ Eva CATAFYGIOTU TOPPING, „Women Hymnographers in Byzantium”, în: *Diptycha*, 3 (1983-1982), p. 99.

⁴ Karl KRUMBACHER, „Kasia”, în: *Sitzungsberichte der philosophisch-philologische und historische Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften München*, 1 (1897), pp. 305-370.

⁵ H. J. W. TILLYARD, „A Musical Study of the Hymns of Casia”, în: *Byzantinische Zeitschrift*, 20 (1911), pp. 420-485.

⁶ Amintim câteva lucrări importante ale acestora: Sophronios EUSTRATIADES, „Κασσιανὴ ἡ Μελωδὸς”, în: *Εκκλησιαστικὸς Φάρος*, 31 (1932), pp. 92-112; Nikolaos PAPADOPOULOS, „Κασσιανῆς Ὕμνοι”, în: *Τρεῖς Ἱερᾶραι*, 47 (1956); Theodoros TZEDAKIS, „Κασσιανὴ ἡ Μεγάλῃ τῆς Ἐκκλησίας Μελωδός”, în: *Ἀπόστολος Τίτος*, 8 (1959).

⁷ Ilse ROCHOW, *Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kassia.*, Akademie-Verlag, Berlin, 1967.

⁸ Eva C TOPPING, *Holy mothers of Orthodoxy: women and the Church*, Light and Life Pub. Co., Minneapolis, Minn., 1987.

M. Silvas⁹. Katafygiotu, care a scris în anii 1950, a tratat lucrările liturgice ale Casiei într-o manieră feministă.

Spre deosebire de aceasta, Anna M. Silvas analizează lucrările Casiei într-un context eclesial și dogmatic. Pentru ea Casia nu este doar o compozitoare, ci și un profund teolog care își revelă o parte din cunoștințele și trăirea mistică prin intermediul imnelor. În ciuda interesului și a cercetărilor realizate, un aspect important al operei sfintei Casia nu a fost deplin aprofundat, și anume creația ei non-liturgică.

INFORMAȚII BIOGRAFICE

Nu se cunoaște data nașterii sau a morții monahiei Casia. Cercetătorii presupun că s-a născut undeva între 805-810 (și a trecut la Domnul cândva în perioada cuprinsă între 843-867), într-o familie aristocrată din Constantinopol. Tatăl ei deținea rangul de kandidatos la curtea imperială, un titlu militar oferit membrilor aristocrației. Datorită acestei funcții se presupune că familia Casiei făcea parte din curtea imperială. La fel ca alte aristocrate de la curte, Casia a primit o temeinică educație¹⁰ care a constat în studierea literaturii și filosofiei clasice grecești, a Sfintei Scripturi, a literaturii patristice, a muzicii sacre bizantine, a poeziei și metricii¹¹.

Trei cronicari bizantini, Pseudo-Simeon Logotetul, Gheorghe Călugărul și Leon Gramaticul amintesc despre o presupusă participare a Casiei la o „înfățișare a mirrelor”¹² organizată pentru tânărul împărat Teofil de mama lui vitregă, Eufrosina. Captivat de frumusețea ei, tânărul împărat s-a apropiat de ea și i-a zis: „Prin femeie a intrat în lume păcatul”, făcând aluzie la suferința provocată de păcatul Evei. Casia a răspuns prompt: „Și prin femeie au venit și cele mai alese”. Rănit în orgoliul său

⁹ Anna M. SILVAS, „Kassia the Nun c. 810-c. 865: an Appreciation”, în: *Byzantine women: varieties of experience 800-1200*, Lynda GARLAND (ed.), Ashgate, Aldershot, 2006.

¹⁰ În Bizanț, educația femeii era minimă, dacă aceasta făcea parte din pătura de jos a societății. Nu se așteptau multe de la ea; rolul femeii era de a da urmași soțului, de a purta grijă de treburile casnice și de a oferi copiilor instrucția religioasă minimă. Dar de la femeile aristocrate se cerea mai mult. Pe de o parte, trebuiau să aibă grijă de casele lor, dar și să-și împlinească rolul pe scena publică. Ele deveneau susținătoare ale literelor, creatoare de cercuri literare, ceea ce implica o pregătire intelectuală temeinică (mai ales în perioada Comnenilor). Pe această temă a se consulta: Angeliki E. Laiou, *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum. Ashgate Publishing Limited, UK, 1992, pp. 235-260; Judith Herrin, *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, 2013, pp. 238-260; Françoise Thébaud, Alain Corbin, *Écrire l'histoire des femmes et du genre*, ENS Éditions, Lyon, 2007; Jeffrey Anderson, „Anna Komnene, Learned Women, and the Book in Byzantine Art”, în: *Anna Komnene and her times*, Thalia GOUMA-PETERSON (ed.), coll. *Garland medieval casebooks* 29, Garland Publishing, New York, 2000.

¹¹ Antonia TRIPOLITIS, *Kassia: the legend, the woman, and her work*, Garland, New York, 1992, p. xii.

¹² De acest eveniment mai amintește și Ioan Zonaras în lucrarea *Epitome Historiarum*; I. ROCHOW, *Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kassia.*, pp. 10-19; Lennart RYDÉN, „The Bride-shows at the Byzantine Court. History or Fiction?”, în: *Eranos*, 83 (1985), pp. 179-182.

de replica ei severă, Teofil s-a răzgândit și a ales-o drept soție pe Teodora¹³. Probabil nu vom ști niciodată dacă întâmplarea a fost reală sau e doar o legendă. Evenimentul ar fi trebuit să aibă loc în 829, când Teofil și-a ales soția. Informația a apărut pentru prima dată la Simeon Logotetul și a suferit mici variații de-a lungul timpului. Însă, indiferent dacă a fost reală sau nu, un fapt e cert: Casia nu a fost dezamăgită, ci dimpotrivă. Se pare că ea își dorea dinainte să intre în viața monahală, iar refuzul împăratului i-a netezit calea¹⁴. Astfel, nu după mult timp, Casia a intrat în viața monahală și a întemeiat un asezământ monahal în 843, în vestul Constantinopolului, lângă zidurile împăratului Constantin, devenind stareță a acestuia.

Pricina pentru care sfânta Casia a ales să își ridice propria mănăstire trebuie căutată în luptele dintre iconoclaști și iconoduli. Știm că totul a început o dată cu publicarea edictului de interzicere a icoanelor în 726. Deși la al 7-lea Sinod Ecumenic cultul icoanelor a fost reinstaurat, iconoclasmul a continuat până în 843. Prima parte a vieții sfintei Casia coincide tocmai cu această ultimă perioadă care a fost atât de tumultuoasă. Pe străzile Constantinopolului și în orașele provinciilor vedeai femei și călugări luptând pentru cinstirea icoanelor. Mulți au fost însă persecutați și chiar au suferit martiriul¹⁵. Văzând suferințele și tăria lor, se spune că sfânta Casia a participat și ea la lupte. Nu trebuie însă să cădem în capcana de a crede că sfânta apăra o pietate populară (ale cărei exagerări le cunoaștem cu toții), ci ea, fiind o femeie educată, înțelegea implicațiile teologice profunde ale iconoclasmului. Această adeziune nu a fost doar una care să se limiteze la o mărturisire în scris, prin ideile susținute în creațiile muzicale. Sfânta Casia a suferit fizic fiindcă i-a ajutat pe călugării ce erau întemnițați, după cum vedem din a treia scrisoare a sfântului Teodor Studitul¹⁶.

O altă influență pregnantă în opera Casiei a avut-o mănăstirea Studion, care se afla aproape de ctitoria sfintei. Casia avea o strânsă legătură de prietenie cu sfântul Teodor Studitul. În mănăstirea acestuia monahii se ocupau cu studierea clasicismului antic, creau lucrări proprii, mai ales muzicale, pictau icoane. Mai mult, toți cei care erau interesați să își dezvolte talentele și cunoștințele erau primiți în această mănăstire¹⁷. În acest mediu intelectual și duhovnicesc a crescut sfânta Casia. Noi avem cunoștință de legăturile acesteia cu studii nu numai datorită prieteniei cu Teodor, ci mai ales fiindcă aceștia i-au inclus creațiile în colecțiile lor muzicale. Doar astfel ne putem explica motivul supraviețuirii operei muzicale a Casiei.

¹³ „The Life and Struggles of Our Holy Mother Among the Saints, Cassiane of Constantinople”, în: *The lives of the spiritual mothers: an Orthodox materikon of women monastics and ascetics throughout the year, according to the church calendar*, Holy Apostles Convent, Buena Vista, Co., 1991, pp. 372-373.

¹⁴ A.M. SILVAS, „Kassia the Nun c. 810-c. 865: an Appreciation”, p. 21.

¹⁵ Leslie BRUBAKER, Robert G. OUSTERHOUT (eds.), „The Gendered Audience: Women and Icons”, în: *The Sacred image East and West*, University of Illinois Press, Urbana; Chicago, 1995, pp. 204-220.

¹⁶ George FATOUROS, *Theodori Studitae Epistulae*, vol. II, coll. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 31, Walter de Gruyter, 1992, pp. 813-814.

¹⁷ John Nigel WILSON, *Scholars of Byzantium*, Medieval Academy of America, Cambridge, Mass., 1996, p. 63.

Intellectualismul studit a contribuit de asemenea la felul în care Casia și-a condus mănăstirea. Ea a inclus cunoștințele clasice în pregătirea monahiilor, de aceea a redactat maximele și versurile gnomice. Această acțiune este improprie lumii secolului IX, unde femeia, mai ales în mănăstire, era de obicei umilă și ascultătoare. Mai mult, știm că, de regulă, aristocratele ce se retrăgeau la mănăstire nu se supuneau acelorași reguli ca majoritatea.¹⁸ Casia însă, influențată de sfântul Teodor, s-a dedicat atât mântuirii personale, cât și a celor care se aflau sub îndrumarea ei.

Astfel, influența sfântului Teodor, controversa iconoclastă, mișcarea intelectuală studită și înflorirea vieții monahale ce a decurs din aceasta, educația clasică și moștenirea aristocrată, toate au contribuit și au modelat creația casiană.

CREAȚIA IMNOGRAFICĂ

Sfânta Casia a compus un număr mare de imne liturgice, o parte din ele fiind incluse în cărțile de cult ortodoxe, precum Mineiele și Triodul. Tradiția și cercetarea manuscriselor atribuie Casiei 49 de imne religioase și 261 versuri profane sub forma epigramelor și a versurilor gnomice sau sentințelor morale (ex: „Urâsc bogatul ce se vaită de parc-ar fi sărac”). Dintre cele 49 de imne religioase, 47 sunt tropare idiomelalice, iar două sunt canoane. În privința paternității, 26 dintre acestea sunt puse sub semnul incertitudinii. De asemenea, se pune întrebarea dacă sfânta a creat doar versurile sau și linia melodică¹⁹. Toate aceste compoziții se găsesc în numeroase manuscrise datând din secolele XI-XVI, și poartă numele Casia, Eicasia sau Icasia²⁰. În cărțile bisericești nu se află acum canoane cu numele ei, ci numai irmoase, anume irmoasele Canonului Sâmbetei celei Mari până la oda 6. Unii cercetători îi atribuie și textul „Canonului pentru cei morți” și de asemenea, stihirile: la Nașterea Domnului, la sărbătoarea Sfinților Mucenici Samon și Aviv (15 noiembrie), la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, la sărbătoarea Sfinților Mucenici Eustratie și Auxentie (13 decembrie)²¹. Un lucru interesant de amintit este faptul că în decursul timpului unii compozitori bizantini au „plagiat” creațiile sfintei Casia.

Kosta Simic, în lucrarea *Kassia's hymnography in the light of patristic sources and earlier hymnographical works*, îi împarte creația muzicală, pe baza surselor folosite, în

¹⁸ De regulă, își aduceau servitori și trăiau într-o clădire separată de a celorlalte viețuitoare. De asemenea, aceste aristocrate monahii puteau ieși mult mai des din mănăstire și vizitele străinilor le erau îngăduite. A se consulta pe această temă Dorothy ABRAHAMSE, „Women's Monasticism in the Middle-Byzantine Period, Problems and Prospects”, în: *Byzantinische Forschungen*, 9 (1985), pp. 35-58; Joelle BEAUCHAMP, „L'allaitement: mère ou nourrice?”, în: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 32.2 (1982), pp. 549-558.

¹⁹ Diane TOULIATOS-BANKER, „Women Composers of Medieval Byzantine Chant”, în: *Journal of College Music Society, College Music Symposium*, 24 (1984), pp. 68-73.

²⁰ Se presupune că aceste variante de nume se datorează greșelilor copiștilor care i-au anexat, din neștiință, articolul feminin „η” A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. xii.

²¹ Aleksandr Petrovič KAŽDAN, Christine ANGELIDI, *A history of Byzantine literature (850-1000)*, National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research, Athens, 2006, pp. 320-326.

trei mari teme: tema imperială, polemica anti-iconoclastă și idealul ascetic al unei vieți trăită în armonie cu natura²². În privința temei imperiale considerăm că este improprie catalogarea ei ca majoră dat fiind faptul că nu ocupă un loc pregnant în compozițiile sfintei Casia. Într-adevăr, această temă o găsim în prima stihiră la Nașterea Domnului, „*Când Augustus cârmuia*”²³. În prima parte a stihirei, Casia rezumă tradiția bizantină timpurie care făcea paralelă între constituirea Imperiului Roman și nașterea lui Hristos, recunoscând lucrarea Providenței divine în aceste evenimente. Kosta Simic așează „insistența” sfintei Casia în tratarea acestei teme în contextul ideii bizantine de „simfonie” între Stat și Biserică. Referindu-ne la perioada iconoclastă, împărații s-au folosit tocmai de această teorie pentru a forța interzicerea cultului icoanelor și pentru a o impune ierarhiei bisericești²⁴.

Sfânta Casia a scris multe cântări liturgice, dintre care cea mai cunoscută este cea care-i poartă numele, anume Cântarea Casiei²⁵, unul dintre cele mai frumoase imne din Săptămâna Patimilor, cântat la Denia din Marea Miercuri²⁶. Acest imn este considerat a fi o capodoperă a poeziei religioase. Nu este pentru întâia oară când „femeia păcătoasă” din Evanghelia lucană apare în imnografia greacă căci și sfântul Roman Melodul i-a închinat un condac. Potrivit bizantinistului rus Alexander Kazhdan, imnul nu se referă la Maria Magdalena, deoarece numele Mariei nici nu a fost vreodată menționat. În timp ce Roman Melodul, potrivit lui A.R. Dyck, urmează linia evanghelică, Casia, pe de altă parte, prezintă mai ales relația metafizică dintre păcătos și Dumnezeu: eroina imnului ei nu are pretenția de a fi mai dreaptă decât altcineva

²² Kosta SIMIC, „Kassia's hymnography in the light of patristic sources and earlier hymnographical works”, în: *3PBI*, XLVIII (2011), p. 8.

²³ O redăm aici folosind textul oferit de Kosta Simic: „Când Augustus a domnit singur pe pământ, multe împărății ale oamenilor și-au găsit sfârșitul și când ai asumat natura umană din cea curată, mulți zei au fost distruși. Orașele au ajuns sub stăpânirea unei singure împărății lumești și națiunile au ajuns să creadă într-o singură stăpânire divină. Oamenii erau înregistrați prin decretul lui Cezar; noi, credincioșii, am fost înscrși în numele dumnezeirii Tale, când Tu, Dumnezeul nostru, ai asumat natura umană”. K. SIMIC, „Kassia's hymnography in the light of patristic sources and earlier hymnographical works”, p. 9.

²⁴ K. SIMIC, „Kassia's hymnography in the light of patristic sources and earlier hymnographical works”, p. 13.

²⁵ Modul în care a fost alcătuită stihira este, potrivit tradiției, unul inedit. Astfel, expresia „de frică s-a ascuns” este un adaos al împăratului bizantin Teofil (829-842), care se afla în vizită la mănăstirea în care Casia se retrăsese, tocmai în momentul în care ea compunea această idiomelă. Din dorința de a nu-l întâlni pe împărat, Casia a fugit în timp ce Teofil vizita chiliile. Intrând în chilia Casiei și găsind pe masa această idiomelă, împăratul a adăugat cuvintele: „de frică s-a ascuns”. Se pare că ele nu se refereau în mod expres la Eva (care L-a auzit pe Dumnezeu umblând prin grădina raiului „în amiazăzi”), ci mai degrabă la Casia, care, auzind că împăratul se apropie de chilii, a fugit și s-a ascuns. Văzând la întoarcerea în chilie acest pasaj, Casia nu l-a șters, ci a continuat scrierea stihirii. Împăratul găsește versul perfect.

²⁶ Spyros P. PANAGOPOULOS, „Kassia: A female hymnographer of 9th century Byzantium and her hymnographic poem on the Vesper of Holy Tuesday”, în: *De Medio Aevo*, 7, 1 (2015), Facultad de Geografía e Historia. Grupo de Investigación CAPIRE, pp. 115-116.

(un fariseu, de exemplu), însă, cu umilință, ea îngenunchează înaintea Domnului și își cere iertare²⁷.

Sfânta Casia a creat și o serie de imne panegirice în care se poate observa ardoarea pe care a depus-o pentru cultul icoanelor. Majoritatea acestor lucrări sunt închinare unor martire cu care, probabil, Casia se identifica nu numai datorită faptului că și ele au suferit pentru credință, ci și poate fiindcă erau de același gen. Ea laudă pe sfinte ca Agatha (5 februarie), Maria Egipteanca (4 aprilie), Marina (17 iulie), Cristina (24 iulie), Tecla (24 septembrie), Pelagia (10 octombrie) și Barbara (4 decembrie). Pe lângă aceste tropare închinare sfințelor martire, sfânta Casia a mai compus și altele, cum sunt cele închinare sfinților: Simeon Stălpnicul, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Eftimie cel Mare și alții.

TEME ÎN VERSURILE GNOMICE²⁸

În afara variatelor tropare și canoane pe care le-a compus pentru uzul liturgic, Casia a scris un set de 261 de versuri non-liturgice modelate după literatura greacă clasică, sub forma egigramelor și aforismelor. Aceste scrieri, editate pentru prima dată de Krumbacher²⁹ în 1897, oferă câteva scilipiri asupra felului de a gândi și de a fi al sfintei Casia.

Gnomul este „o afirmație scurtă și concisă a unui adevăr general valabil: un proverb, maximă, aforism sau apoftegmă”³⁰. Acest termen a fost aplicat pentru prima dată unui grup de poeți din secolele VII-VI î.Hr., care-i cuprindea și pe Teognis³¹, Solon³²,

²⁷ Andrew R. DYCK, „On Cassia, κυρίε η εν πολλοις ...”, în: *Byzantion*, 56 (1986), Peeters Publishers, pp. 63-76; H.J.W. TILLYARD, „A Musical Study of the Hymns of Casia”, pp. 420-485.

²⁸ Pentru redarea versurilor gnomice am folosit textul grec și traducerea regăsite la A. TRIPOLITIS, *Kassia*; Gheorghita ZUGRAVU, „Kassia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, <<https://doi.org/10.7916/D82806KH>>, 20 noiembrie 2020; Kurt SHERRY, *Kassia the nun in context: the religious thought of a ninth-century Byzantine monastic*, Gorgias Press, Piscataway, N.J., 2011.

²⁹ K. KRUMBACHER, „Kassia”.

³⁰ Stephen CUSHMAN et alii, *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, IV, Princeton University Press, 2012, p. 574.

³¹ Poet elegiac grec; mai mult de jumătate din toată poezia elegiacă, care a supraviețuit în greaca veche, a fost transmisă sub numele său. Majoritatea surselor antice îl consideră pe Teognis originar din Megara Nisaea, în Grecia. Dintr-o perspectivă literară, corpusul teognidian exprimă o viziune unificată asupra lumii, pesimistă și adânc înrădăcinată într-un mediu aristocratic aflat în criză în secolul al VI-lea î.Hr. După cum este descrisă în lucrări, societatea este împărțită în nobili și oameni simpli, având la bază principii etice, sociale și politice. Noii bogați sunt descriși ca vulgari, necredincioși și aroganți. Virtutea este înăscută și moștenită, iar cele mai înalte valori sunt loialitatea față de prieteni și dușmănia față de vrăjmași. Cf. T. Hudson WILLIAMS, „Theognis and His Poems”, în: *The Journal of Hellenic Studies*, 23 (1903), pp. 1-23.

³² Solon, om de stat atenian, cunoscut drept unul dintre cei șapte înțelepți ai Greciei. Solon a pus capăt controlului aristocratic exclusiv al guvernului și a introdus un set de legi mai umane. El a fost, de asemenea, și poet. A se vedea W.J. HENDERSON, „The nature and function of Solon's poetry”, în: *Acta Classica*, 25 (1982), Classical Association of South Africa, pp. 21-33.

Poclide³³ și Semonide³⁴. Epigramele bizantine sunt versuri genuine sau ficționale ce apar pe monumente sau lucrări de artă și morminte. În istoria bizantină nu există niciun poet care să nu fi redactat și epigrame³⁵. De obicei, noi suntem familiarizați cu epigramele scurte și spirituale de tipul celor ale lui Martialis³⁶, care au fost redescoperite în perioada Renașterii. Însă, spre deosebire de acestea, epigrama bizantină este, de regulă, lungă și nu este structurată pentru a avea un sfârșit exploziv³⁷. Această construcție stilistică nu o regăsim însă la Casia. Epigramele ei sunt compuse din unu până la patru rânduri, iar fiecare rând conține, în medie, 12 silabe și sunt realizate dintr-o serie de emistihuri și versuri întregi. Sintaxa și structura versurilor este definită de paralelism și antiteză prezente în epigramă. Oferim un exemplu de astfel de construcție: „Puținul înseamnă mult dacă prietenul este recunoscător, dar pentru cel nerecunoscător și ce este mult devine puțin”³⁸.

Epigramele gnomice au o mare relevanță pentru antropologii și istoricii sociali, nu pentru că descriu comportamentul real al omului bizantin, ci fiindcă ne arată cum ar fi fost ideal să se comporte el. Preceptele care sunt luate în considerare în aceste maxime demonstrează în mod clar anxietățile spirituale ale societății bizantine și exprimă dorința de a urmări idealul creștin. Morala bizantină este preocupată de viitor; este o doctrină în care binele și răul simbolizează o alegere fundamentală între cer și iad, și tinde să aibă o atitudine negativă față de plăcerile acestei vieți, care sunt considerate a fi un impediment pentru atingerea mântuirii. Abandonarea rigidă a plăcerilor lumești, datorită fiecărui bizantin, culminează în idealurile monahismului. De aceea, nu este surprinzător faptul că preceptele moralei bizantine se găsesc în literatura gnomologică din spațiul monahal, cum sunt și epigramele Casiei.

³³ Poet grec din Milet, contemporan cu Teognis din Megara. Câteva fragmente din „maximele” sale au supraviețuit; în acestea își exprimă disprețul față de pompe și vanități de rang și bogăție și își expune într-un limbaj simplu ideile sale de onoare, dreptate și înțelepciune. Cf. M. L. WEST, „Phocylides”, în: *The Journal of Hellenic Studies*, 98 (noiembrie 1978), Cambridge University Press, pp. 164-167.

³⁴ Semonides din Amorgos a fost un poet iambic și elegiac grec despre care se crede că a trăit în secolul al VII-lea î.Hr. Fragmente din poezia sa supraviețuiesc ca citate în alți autori antici, dintre care cea mai extinsă și mai cunoscută este o relatare satirică a diferitelor tipuri de femei, care este adesea citată în discuțiile despre misoginism în Grecia arhaică. Alte fragmente aparțin registrelor poeziei gnomice și literaturii înțelepciunii și reflectă o viziune similar pesimistă a experienței umane. Cf. J. M. EDMONDS, *Elegy and iambus: being the remains of all the Greek elegiac and iambic poets from Callinus to Crates, excepting the choliambic writers, with the Anacreontea*, vol. II, Harvard University Press ; W. Heinemann, Cambridge, MA; London, 1931, p. 22.

³⁵ S. CUSHMAN et alii, *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, p. 172.

³⁶ Marcus Valerius Martialis a fost un poet roman din Hispania, cel mai cunoscut pentru cele douăsprezece cărți ale sale de epigrame, publicate la Roma între 86 și 103 d.Hr. În aceste poezii scurte și pline de înțelepciune, el satirizează viața orașului și activitățile scandaloase ale cunoscuților săi și își romantizează educația provincială. Cf. William FITZGERALD, *Martial: the world of the epigram*, University of Chicago Press, Chicago, 2007.

³⁷ Marc Diederik LAUXTERMANN, *Byzantine poetry from Pisides to Geometres: texts and contexts*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003, p. 23.

³⁸ A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. 107.

Însă, în ciuda accentelor monastice ale acestui tip de literatură, totuși, epigramele gnomice se adresează tuturor bizantinilor. Ideile și idealurile sunt monahale, dar punerea lor în aplicare este o sarcină pe care trebuie să o întreprindă fiecare bizantin, indiferent dacă trăiește sau nu în mănăstire³⁹.

Subiectul epigramelor Casiei îl constituie multe vicii și virtuți ale oamenilor și societății din vremea ei. De asemenea, ele vorbesc și despre variate aspecte ale monahismului bizantin pe care le-a experimentat. Unii cercetători consideră că aceste epigrame erau folosite de sfânta Casia pentru a le catehiza pe maicile din mănăstirea ei⁴⁰. Pentru a le realiza, Casia s-a inspirat atât din marea tradiție culturală a timpului ei, dar și din literatura monastică. „Ea a combinat maxime religioase și profane într-un amestec strălucitor propriu – o osmoză de înțelepciune antică și adevăr monastic care reprezintă însăși esența moralei bizantine”⁴¹. Ea a înțeles, de asemenea, că vechiul devine nu schimbând cuvintele, ci oferindu-le un sens nou. În acest mod Casia a reînviat genul și l-a transformat în ceva cu care bizantinii puteau rezona la nivel personal, în viața de zi cu zi⁴². Stilul folosit este cel al epigramelor clasice grecești moralizatoare și care uneori erau însoțite de cinism. Această caracteristică este evidentă mai ales în versurile iambice care încep cu verbul $\mu\iota\sigma\omega$, și continuă cu blamarea unui anumit viciu⁴³.

O altă caracteristică a epigramelor sfintei Casia o constituie caracterul lor pedagogic. Tocmai această trăsătură a condus la ideea că sfânta le folosea pentru catehizarea maicilor din mănăstirea ei. Am văzut mai sus că majoritatea epigramelor sunt dodasilabice și nu depășesc patru rânduri. Ele mai conțin și structuri lingvistice care pot fi repede memorate. Această trăsătură pedagogică a fost inspirată de epigramele sfântului Teodor Studitul privind „diversele dispoziții și aspecte ale vieții”⁴⁴. Sunt tratate teme ca: lăcomia, vanitatea, lașitatea, bogăția, virtutea, popularitatea, onoarea, viața ca pregătire pentru moarte. Unele epigrame par să conțină convingeri personale: „monah înseamnă să te ai doar pe tine”. Mai mult, a fi monah nu înseamnă a respinge lumea, ci ca întreaga viață să fie „cântec al inimii închinat Domnului” și „rugăciune continuă”.

În afară de epigramele destinate comunității monahale, există altele care se referă la starea societății din vremea sfintei. Deși întrebuintează o formă stilistică asemănătoare primei categorii, în ele se resimte mult mai pregnant influența clasică greacă. Autori ca Demostene, Euripide, Xenophon, Menandru i-au oferit Casiei matricea pentru crearea stilului sintactic și semantic⁴⁵. În afară de aceștia, o influență deosebită au avut-o

³⁹ M.D. LAUXTERMANN, *Byzantine poetry from Pisides to Geometres*, pp. 241-242.

⁴⁰ A.M. SILVAS, „Kassia the Nun c. 810-c. 865: an Appreciation”, p. 23.

⁴¹ M.D. LAUXTERMANN, *Byzantine poetry from Pisides to Geometres*, p. 241.

⁴² M.D. LAUXTERMANN, *Byzantine poetry from Pisides to Geometres*, p. 241.

⁴³ A.M. SILVAS, „Kassia the Nun c. 810-c. 865: an Appreciation”, pp. 22-23.

⁴⁴ A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. xix.

⁴⁵ G. ZUGRAVU, „Kasia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, p. 99.

lucrările lui Palladas⁴⁶, căci întâlnim la amândoi teme comune: ambii nu îi pot suferi pe „proștii” care se ocupă cu filosofia, pe ipocriții care judecă pe alții sau pe cei care, deși sunt imbecili, se consideră inteligenți⁴⁷, pe „omul bogat care se plânge de parcă ar fi sărac” și „pe săracul ce se fălește”.

Casia atacă fără teamă viciile societății bizantine și apatia cu care aceasta le tratează. În lunga listă întâlnim pe „datornicul ce doarme fără grijă”, pe „bețivul care bea și însetează” mai mult după alcool decât după Dumnezeu, dar și pe cei care, deși sunt fără rușine, uzitează un discurs „candid”, inocent. Însă nu numai în societate sunt probleme. Casia amintește și de acei călugări care se poartă fără nicio rânduială și nu ascultă de cei bătrâni⁴⁸.

Casia considera că baza relațiilor sociale e constituită de trăirea valorilor creștine, după cum reiese din poemul „Prietenie”: „Pentru doi care nu prețuiesc prietenia în Hristos, armonia nu este posibilă, ci mai degrabă o neîncetată zâzanie”. Pentru Casia, orice discordie între doi oameni este păcătoasă și descoperă faptul că ei s-au depărtat de Dumnezeu. Termenul pe care îl folosește pentru a descrie sentimentul ce i-l trezește este „ură”: „Urăsc un om certăreț, căci el nu iubește porunca divină”. Una dintre epigramele Casiei dezvoltă ideea că o prietenie se bazează pe cultivarea valorilor comune și a înțelepciunii: „O persoană înțeleaptă nu poate trăi cu oameni proști, Căci va deveni slabă din pricina împotrivirii lor; Într-adevăr, cine poate birui cetezanta acestor oameni?”⁴⁹. Acest sfat nu înseamnă că sfânta Casia era intolerantă și susținea evitarea unor anumite categorii de oameni, ci doar că ea socotea că o astfel de însoțire putea slăbi caracterul cuiva. De altfel, în altă epigramă ea vorbește despre necesitatea de a-i mângâia pe ceilalți prin cuvinte frumoase și de a ne susține prietenii atunci când trec prin greutăți. În „Urăsc”, ea spune: „Urăsc pe cel care nu îi încurajează pe toți prin cuvinte”, iar „un prieten care-și împărtășește suferințele cu cel mai drag prieten/ Află odihnă din partea suferinței profunde... Un prieten înflăcărat îi va ridica și pe ceilalți prieteni cu el”⁵⁰.

O altă preocupare a Casiei în versurile gnomice o constituie frumusețea fizică și bogăția. Cultura bizantină asocia adeseori frumusețea cu bunătatea și virtutea. Casia admite în compozițiile ei că frumusețea „își are mângâierea ei”, însă afirmă deschis

⁴⁶ Palladas a fost profesor de școală la Alexandria în secolul al IV-lea. Este greu de dedus din poeziile sale dacă a fost creștin, păgân sau agnostic. Aproximativ 150 dintre epigramele sale se găsesc în Antologia Greacă. Majoritatea sunt scrise în cuplete elegiace nerafinat din punct de vedere metric. Deși majoritatea temelor sale nu sunt originale, vocea sa poetică este extrem de distinctivă: neagră, amară și cinică, plină de umor, poeziile sale scurte satirizează și reflectă cu deziluzie asupra ambițiilor și credințelor umane și asupra vieții în general. Cf. Neil HOPKINSON, „Palladas, Greek epigrammatist”, *Oxford Research Encyclopedia of Classics*, <<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4670>>, 7 decembrie 2020.

⁴⁷ G. ZUGRAVU, „Kasia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, p. 100.

⁴⁸ G. ZUGRAVU, „Kasia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, p. 101.

⁴⁹ K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 94.

⁵⁰ K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 95.

că „Nu e bine pentru o femeie să fie frumoasă; căci frumusețea distrage atenția⁵¹” și poate avea alte efecte negative, de vreme ce „începutul invidiei este norocul celor frumoși⁵²”. Posedarea unor atribute morale este mult mai de preț decât frumusețea, după cum subliniază în poemul „Bărbatul”, care are ca protagonist un om neînvățat, chel, cu o singură mână, șchiop, șters, cu ochii încrucișați și defect de vorbire, care răspunde insultelor lansate de un altul astfel: „Nu sunt cauza nenorocirilor mele;/ căci nicidecum nu am dorit eu să fiu așa,/ dar tu ești în parte pricina metehnelor tale, / căci nu ai primit de la Creator/ aceste lucruri pe care le săvârșești, le rabzi și le ții la rang de cinste⁵³”.

În privința bogăției, în poemul „Bogăție/Sărăcie” vorbește despre caracterul „tira-nic” al acesteia, accentuând necesitatea păstrării integrității morale: „Nu căuta bogățiile și nici sărăcia,/ căci una prăpădește mintea (nous) și cunoașterea (gnosis) / în timp ce în cealaltă se află durere nesfârșită./ Cel care are bogăție, fără să ofere și alt-cuiva,/ Cu cât este mai prosper, cu atât e mai nefericit/ căci păzind-o pe aceasta, își distruge sufletul⁵⁴”.

Casia identifică consecințele negative ale bogăției atât în ceea ce privește distrugerea percepției spirituale interioare, cât și ca tendința spre teamă și zgârcenie. De aceea, un om cu adevărat duhovnicesc e caracterizat de o minte limpede și de discernământ. În poemul „Urăsc”, surprinde impactul devastator pe care lăcomia îl are asupra cunoașterii (gnosis), care guvernează discernământul: „Îl urăsc pe omul cu inima împietrită precum cea a lui Iuda”. Bogăția distorsionează sensibilitatea și trăirea interioară: „Bogăția acoperă cel mai mare rău, dar sărăcia dezvăluie toate relele”. Astfel, sărăcia poate descoperi slăbiciunile și patimile, în timp ce bogăția ajută la auto-amăgirea celui ce o deține, trezind în el aroganța și împingându-l să săvârșească fapte rele⁵⁵.

Potrivit analizei făcute de Casia, bogăția nu e rea în ea însăși, ci pericolul apare atunci când nu oferi din ea și altora. La fel ca și în cazul frumuseții, valoarea morală a bogăției e determinată de dispoziția interioară a celui ce o posedă, căci rezultatele duhovnicești ale circumstanțelor exterioare depind de alegerea făcută de fiecare: „Ghinionistul, găsind o bucată de aur o ia și atrage pericolul⁵⁶”.

Versurile gnomice ale Casiei conțin și o mică secțiune despre armeni, care surprinde bine neîncrederea pe care bizantinii din secolul IX o nutreau față de străinii estici ce câștigau tot mai multă influență politică. Armenii migrau în Bizanț încă din secolul al VI-lea și începeau să ocupe locuri înalte la curte, devenind, de asemenea, generali ai armatei bizantine, aducând cu sine și tradițiile lor locale⁵⁷. Lideri bisericești

⁵¹ A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. 121.

⁵² A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. 122.

⁵³ K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 97.

⁵⁴ K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 99.

⁵⁵ K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 100.

⁵⁶ A. TRIPOLITIS, *Kassia*, p. 132; K. SHERRY, *Kassia the nun in context*, p. 102.

⁵⁷ Peter CHARANIS, „The Armenians in the Byzantine Empire”, în: *Studies on the demography of the Byzantine Empire*, coll. *Collected Studies Series* 8, Variorum Repr., London, 1972, pp. 206-209.

precum Ioan Gramaticianul (833-842 d.Hr.) erau de origine armeană, precum și împărații Leon al V-lea (813-820 d.Hr.), Vasile I (867-886 d.Hr.) și Teodora (842-865 d.Hr.). Pe lângă motivele de ordin politic, existau și unele de natură teologică pentru neîncrederea în armeni: Biserica bizantină și Biserica armeană s-au separat încă de la sinodul de la Calcedon (451 d.Hr.). Aceasta, împreună cu tendințele iconoclaste constante ale armenilor, au provocat îngrijorare pentru creștinii bizantini. Astfel, temerile etnice ale Casiei și ale contemporanilor ei au fost actualizate când a început persecuția iconodulilor⁵⁸.

Deși conținutul este dur, Casia a creat un poem puternic și curgător. S-a crezut că această secțiune a fost în mare parte un exercițiu poetic și că lucrarea este mai reprezentativă pentru societatea bizantină decât pentru Casia. Totuși, o astfel de gândire pare a fi o încercare de a ocoli faptul că și Casia a fost modelată de mediul în care a trăit și a fost de acord cu neîncrederea pe scară largă față de străinii din Constantinopol. Prima strofă a atacului ei asupra armenilor îi zugrăvește ca fiind răi, deoarece „puternica rasă a armenilor este vicleană și excesiv de ticăloasă, neîncrezătoare și calomnioasă, sunt extrem de vanitoși și plini de trucuri”. Nu este nimic bun la ei, deoarece „cei mai puternici” sunt încă strâns legați de patimi. Referindu-se la „un anumit om înțelept”, care a fost poate Teodora sau un alt contemporan, ea spune că armenii sunt vicioși, dacă nu sunt ținuți la mare cinste, dar devin și mai răi atunci când ocupă o funcție importantă. Această remarcă fără îndoială se referă la faptul că armenii preluaseră înalte funcții de putere și le foloseau pentru a-i persecuta pe iconoduli căci, spune ea mai departe, „cu cât mai multă putere și laudă armenii primesc, cu atât devin mai păcătoși și mai mândri”⁵⁹.

CONCLUZII

Din cele prezentate observăm că importanța Casiei și a operei ei liturgice și literare se datorează atât unicității ei în spațiul bizantin (fiind singura femeie ale cărei compoziții s-au păstrat și încă sunt folosite în cult), cât și modului în care a reușit să îmbine cultura greacă clasică și ideile creștine. Totodată, ea ne oferă posibilitatea de a întrezări frământările societății bizantine a secolului IX, idealurile pe care oamenii obișnuiți se străduiau să le pună în practică, precum și impactul transformărilor politice și sociale care răzbate mai ales din versurile gnomice. Ca influențe notabile asupra scrisului Casiei am amintit: influența autorilor clasici (Xenophon, Menandru, Euripide, și mai ales Palladas) și creștinii (ca sf. Grigorie de Nazians), influența studiată și viața epocii în care a trăit. În ceea ce privește creația liturgică, am amintit succint cele mai importante compoziții și teme pe care le regăsim. Amprenta personală nu reiese însă din acestea, ci în special din versurile gnomice, care ating subiecte ca: viciile și virtuțile oamenilor, aspecte ale monahismului, bogăția, frumusețea, prietenia. Un aspect incitant este raportarea dură a Casiei față de armenii tot mai numeroși din Constantinopol, care reflectă atitudinea societății bizantine de atunci.

⁵⁸ G. ZUGRAVU, „Kasia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, p. 113.

⁵⁹ G. ZUGRAVU, „Kasia the Melodist. And the Making of a Byzantine Hymnographer”, p. 114.